

Emfiteusi, creixement agrari i canvi social a l'Alt Empordà (1775-1792)

Brenda Nogué Moreno

L'elaboració de l'article ha estat possible gràcies a una beca FPU del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport i s'emmarca en el projecte d'investigació, «Ni Elites, ni pobres. Clases medias y cambio social en perspectiva histórica» (HAR2014-5489-1-P) finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat.

Resum

El buidatge exhaustiu de la documentació notarial de l'Alt Empordà està aportant dades interessants pel que fa a l'estudi de les classes mitjanes i a la presència de la rabassa morta a la regió de Girona durant el segle XVIII. El present article és un resum de les dades obtingudes d'una mostra de contractes emfitèutics durant el període de 1775-1792.

Resumen

El vaciado exhaustivo de la documentación notarial del Alt Empurdà está aportando datos interesantes en cuanto al estudio de las clases medias y la presencia de la rabassa morta en la región de Girona durante el siglo XVIII. El presente artículo es un resumen de los datos obtenidos de una muestra de contratos enfitéuticos durante el período de 1775-1792.

Paraules clau

emfiteusi, rabassa morta, canvi social, revolució industriosa, Alt Empordà, segle XVIII.

Palabras clave

enfiteusis, rabassa morta, cambio social, revolución industriosa, Alt Empordà, siglo XVIII.

En el tercer volum de *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Pierre Vilar ja posà de relleu el paper clau que tingueren els contractes emfitèutics en els processos de transformació agrària a la Catalunya del segle XVIII.¹ Com diu Josep Fontana, parlar de propietat exigeix recordar que els conceptes vigents al segle XVIII no eren equivalents als nostres. A més a més de la concepció de la propietat plena i individual n'hi havia d'altres.² En línies generals i de manera simplificada, l'emfiteusi significava dividir la propietat de la terra en dos dominis. El domini directe o eminent, que se solia reservar al senyor, suposava el dret a percebre una entrada, com a reconeixement del domini útil; un cens fix en diner o en espècie; el dret de fadiga —possibilitat de recuperar el domini útil de la terra si aquest era venut— i el dret a cobrar lluïsmes. El domini útil implicava un contracte indefinit, si es conreava la terra a ús i costum de bon pagès i la possibilitat de traspasar-lo de forma hereditària —d'aquí que hom parli de quasi propietat. Aquesta era la forma clàssica que presentava l'emfiteusi, encara que al segle XVIII, trobem fórmules més complexes com el subestabliment emfitèutic.

El protagonisme i l'expansió de l'emfiteusi durant el segle XVIII va dependre, majoritàriament, de l'existència de terres ermes i boscoses i en segon lloc, i no menys important, de la voluntat dels possessors del domini útil de convertir aquestes terres en agrícoles. El control

- 1 P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, vol. III, *Les transformacions agràries del segle XVIII català*, Barcelona: Edicions 62, 1966.
- 2 J. FONTANA, «La fi de l'Antic Règim i la industrialització 1787-1868», vol. V de P. VILAR (dir). *Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1988, p. 62.

de les terres ermes i boscoses per part dels masos i la capacitat d'iniciativa econòmica d'aquests va permetre que en un moment de pressió demogràfica, augmentés el nombre d'individus que accedien a la terra per primera vegada. D'aquesta manera els propietaris de masos aconseguiren revaloritzar i posar en conreu terres anteriorment incultes.³

La correlació social entre els diversos grups que participaren del control i l'ús d'aquestes terres van condicionar el procés i, per tant, la manera com es cediren aquestes terres varià arreu del Principat. En el mapa agrari de la Catalunya moderna i contemporània que la historiografia ha anat construint, apareix una divisió entre aquelles zones eminentment vitícoles, on el conreu de la vinya hauria anat associat al contracte de rabassa morta i la regió de Girona,⁴ amb un major predomini cerealícol, on la cessió de la terra s'hauria realitzat bàsicament a través d'establiments i subestabliments emfitèutics. D'aquesta manera l'expansió de la vinya en aquesta regió s'hauria basat també en aquestes dues últimes modalitats, mentre que la pràctica de la rabassa morta hauria estat marginal.⁵

En el cas dels subestabliments, el possessor del domini útil havia optat per la cessió aparent d'aquest mateix domini a un altre individu. Els estudis realitzats fins ara han posat de relleu com durant tot el segle XVIII, moltes terres de la regió de Girona passaren a cultivar-se en petites parcel·les mitjançant contractes emfitèutics, però des de mitjan segle XVIII, no només va augmentar significativament el número de cessions emfitèutiques, sinó que la seva anàlisi ha demostrat canvis en

3 L. FERRER, «Estructures agràries catalanes: observacions sobre la diversitat al segle XVIII», dins E. VICEDO (ed.), *El món rural català a l'època de la revolució liberal*. Lleida: Universitat de Lleida, 1995, p. 13-51.

4 Actuals comarques del Baix i Alt Empordà, el Gironès i la Selva.

5 R. CONGOST; E. SAGUER, «De contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas. Una negociació des de baix? La regió de Girona, 1700-1900», dins J. COLOMÉ; J. PLANAS; F. VALLS (ed.), *Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 2013, p. 177-208.

els protagonistes —de senyors directes a senyors útils o propietaris de masos— i en les clàusules pactades.⁶

La informació referent a l'emfiteusi en aquesta zona té el seu origen en la tesi doctoral de Rosa Congost.⁷ L'autora analitzà la pràctica dels establiments i subestabliments emfitèutics a partir de les dades obtingudes al registre d'hipoteques dels districtes hipotecaris de Girona i Figueres, durant el període de 1768-1862, on s'enregistraven totes les actes notarials que continguessin algun tipus de càrrega, gravamen o hipoteca sobre la propietat. En les dades que proporciona el registre, però, hi manca la informació relativa a la zona de l'Alt Empordà durant el període de 1775-1805, que ha condicionat l'anàlisi i l'estudi dels establiments de terres a la regió i ha impedit conèixer amb exactitud el nombre d'establiments concedits durant aquest període.

El contracte de rabassa morta establia l'obligació de plantar la terra de vinya. A diferència de l'establiment, la cessió de la terra s'establia fins a la mort de les dues terceres parts dels ceps, però els rabassaires aconseguien allargar indefinidament el contracte a través de la pràctica dels colgats i capficats.⁸ Els masos utilitzaren la rabassa morta per rompre erms i boscos i a la vegada per recompensar l'enorme cost que representava la plantació de vinya. Ara bé, l'extensió de la vinya no sempre implicava la cessió de la terra a rabassa morta. A les zones de Tarragona o el Garraf, per exemple, hi predominava el contracte de rompuda.⁹

A més a més el contracte de rabassa morta es presenta molt dinàmic al llarg del temps, ja que va anar experimentant una sèrie de canvis

6 R. CONGOST; P. GIFRE; E. SAGUER, «Algo más que una vía de acceso de la tierra. La enfiteusis y los procesos de redefinición de los derechos de propiedad en el nordeste catalán (siglos XVIII-XIX)», en prensa.

7 R. CONGOST, *Els propietaris i els altres*, Vic: Eumo, 1990.

8 Substitució de ceps envellits per rebrots dels ceps més resistents, enterrant una de les seves branques.

9 El possessor del domini útil cedia una petita parcel·la a un petit propietari perquè la plantés de vinya, amb una cessió d'uns deu o quinze anys, durant els quals el pagès havia de plantar la vinya i podia recollir tots els fruits que donés. Passat el termini la vinya retornava al propietari.

fonamentals. Emili Giralt fou el primer a parlar de «desnaturalització» del contracte. A les zones litorals i prelitorals, a partir de mitjan segle XVIII, quan la vinya es convertí en un dels conreus més rendibles, els concedents intentaren recuperar el domini útil de les terres per cedir-les de nou en condicions més avantatjoses, fet que es traduí en un enduriment de les clàusules del contracte, per allunyar-lo de qualsevol relació que pogués tenir amb l'emfiteusi.¹⁰

Tanmateix, com ja hem pogut comprovar en el cas de Tarragona o Sitges, la cessió de la terra no sempre passava per la via del contracte de rabassa morta o dels subestabliments. A les terres de Lleida, per exemple, els encarregats de dur a terme la colonització agrícola foren grans senyors o institucions com el Gran Priorat de Catalunya i el Capítol de Lleida, ja que encara tenien a les seves mans el domini directe i útil de les terres. D'aquesta manera, la cessió de la terra passà en gran part pels establiments emfitèutics, però no de manera exclusiva, ja que un altre dels grans protagonistes d'aquesta zona foren les llicències de conreu, que tenien una durada d'uns tres anys.¹¹ A les terres de la Cervera i la Segarra la cessió es va fer fonamentalment a través de la parceria.¹²

Envers aquesta divisió més general, estudis recents han plantejat el problema de la «falsa exclusió» gironina pel que fa a la geografia de la rabassa morta. A través d'un buidatge exhaustiu dels establiments de la regió de Girona s'ha pogut comprovar l'existència d'un nombre important de contractes de rabassa morta durant el segle XVIII, que haurien anat disminuint al llarg del segle XIX i que s'haurien anat substituint per emfiteusis perpètues.¹³

L'objectiu d'aquest estudi és posar de relleu el dinamisme agrari de l'Alt Empordà durant la segona meitat del segle XVIII. A la primera part d'aquest article es presenta un recompte del nombre de contractes

10 E. GIRALT, «El conflicto “rabasaire” y la cuestión agraria en Cataluña hasta 1936», *Revista de Trabajo*, n. 7, 1965, p. 3-24.

11 E. VICEDO, *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona: Crítica, 1991.

12 E. TELLO, *La Cervera i la Segarra al segle XVIII*, Lleida: Pagès Editors, 1995.

13 R. CONGOST; E. SAGUER, «De contractes de rabassa morta...», p. 178-179.

emfitèutics realitzats a la zona de l'Alt Empordà durant el període de 1775-1792. Les dades que presentem són limitades, ja que no cobreixen tot el buit documental que presenta el registre d'hipoteques per la zona alt empordanesa (1775-1805). A la segona part de l'article participarem del debat que planteja la «falsa exclusió» gironina de la geografia de la rabassa morta. L'anàlisi d'una mostra quinquennal dels contractes emfitèutics mostra la presència d'un nombre important de contractes de rabassa morta a la zona alt empordanesa i permet observar singularitats i variacions en les clàusules dels contractes respecte a d'altres zones profundament estudiades.

Metodologia i fonts

Per entendre els resultats que es presenten a continuació és necessari fer referència a la metodologia i a les fonts utilitzades. Com ja hem esmentat a la introducció, les dades referents a l'emfiteusi a la regió de Girona tenen el seu origen en la tesi doctoral de Rosa Congost, que analitzà la pràctica emfitèutica a partir de les dades que proporciona el registre d'hipoteques dels districtes hipotecaris de Girona i de Figueres. Les dades que proporciona el registre permeten abastar el conjunt del corregiment de Girona durant el període de 1768 a 1862, però poc temps després de la seva creació es van segregar el districte de Figueres i del Maresme. És per aquest motiu que hi ha un considerable buit documental en relació amb els establiments concedits en el partit hipotecari de Figueres entre els anys 1774-1806.

En tots els estudis posteriors quan ha calgut donar una visió de conjunt aquesta s'ha hagut de realitzar mitjançant una projecció de les dades disponibles, calculades a partir de la quantitat d'establiments que es donaren a la zona de Figueres els anys anteriors i posteriors al període de 1775-1806. Durant el període de 1768-1774 els establiments atorgats en aquesta zona representaren un 38,78 % dels atorgats en el conjunt de la regió, mentre que en el decenni de 1806-1815 els establiments de l'àrea de Figueres representaren un 40,63 % del total. A partir d'aquestes dades es calcula el nombre d'establiments que hi hauria hagut a la regió de Girona, durant el període de 1774-1806,

si els concedits a la zona de Figueres s'haguessin mogut al voltant d'aquest 40 %.¹⁴

Com ja hem indicat al final de la introducció, les dades que presentem són limitades, ja que només cobreixen una part del buit documental que presenta el registre, de 1775 a 1792. Per tal de solucionar la limitació cronològica del registre d'hipoteques, durant aquest període, hem hagut de recórrer als protocols notariais de la zona alt empordanesa que es troben a l'Arxiu Històric de Girona.

La importància de l'emfiteusi a l'Alt Empordà durant el segle XVIII

A l'hora de realitzar el recompte hem tingut en compte que no totes les notaries tenen dades i que alguns protocols notariais estan incomplets. En total s'han localitzat 26 notaries de les quals només hem pogut obtenir dades de la meitat: Castelló d'Empúries, Figueres, Lladó, Llançà, Llers, Maçanet de Cabrenys, Navata, Pau, Peralada, Sant Llorenç de la Muga, Sant Miquel de Fluvià, Siurana d'Empordà i Vilabertran. Pel que fa a la resta de notaries —Borrassà, Cabanes, Cadaqués, Capmany, Cistella, Darnius, Garriguella, La Jonquera, Mollet de Peralada, Roses, Sant Climent Sescebes, Sant Pere Pescador i Sant Quirze de Colera— o bé no hi ha cap volum del segle XVIII o bé del període objecte d'estudi.¹⁵

Hem localitzat 3 614 contractes emfitèutics per al període de 1775-1792. Com es pot observar al mapa número 1 les notaries que contenen més contractes són les més importants de l'Alt Empordà: Castelló d'Empúries (1020) i Figueres (984), seguides de Peralada (551) i Llançà (485).¹⁶ La resta de notaries no passa dels 150 contractes i en alguns

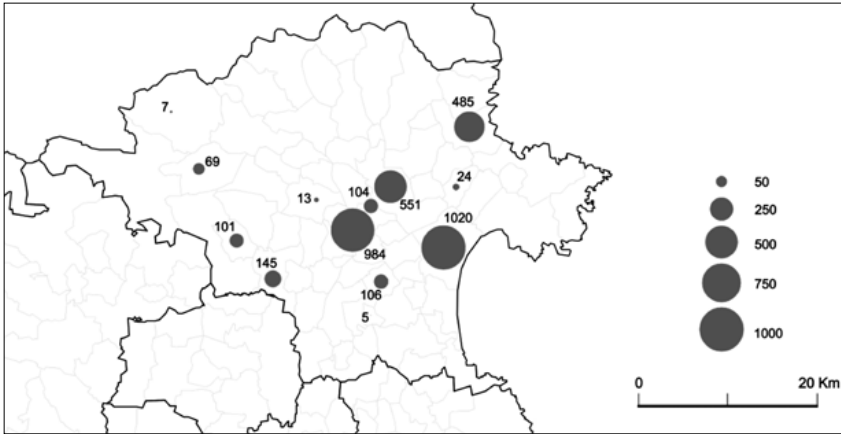
14 R. CONGOST, «Els propietaris i els altres...», p. 115.

15 J. FORT; E. SERNA; S. SOLER, *Catàleg dels protocols del districte de Figueres*, vol. III, Barcelona: Fundació Noguera, 2001.

16 Entre parèntesis s'indica el nombre de contractes localitzats.

casos —Llers, Maçanet de Cabrenys i Sant Miquel de Fluvià— no s'arriba als deu contractes.

Mapa 1. Nombre d'establiments emfitèutics per notaries a l'Alt Empordà (1775-1792)

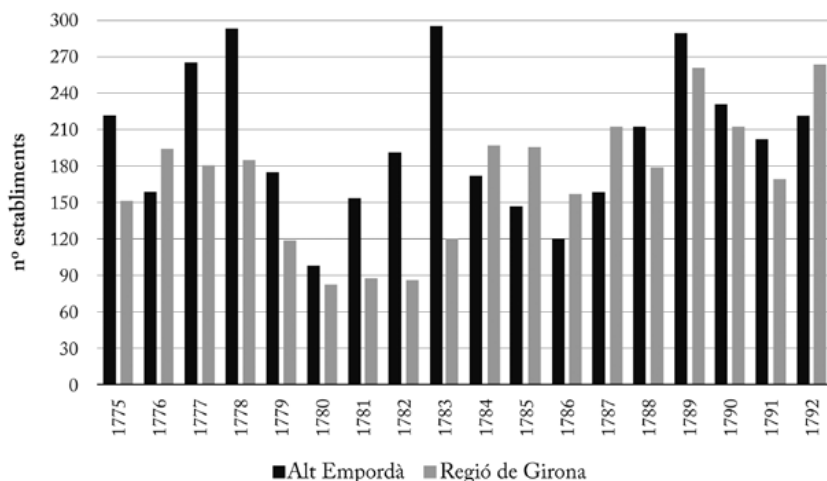
Font: Arxiu Històric de Girona, Notarial.

Si tenim en compte que a la regió de Girona, excloent l'Alt Empordà, el nombre de contractes d'aquest període és de 3 057, els contractes de la zona alt empordanesa representarien més del 40 % dels atorgats en el conjunt de la regió. D'aquesta manera es reforça la idea que defensa que el mercat d'establiments emfitèutics hauria tingut un major dinamisme a la zona de l'Alt Empordà.

En el gràfic número 1 es poden veure per separat els establiments concedits a l'Alt Empordà i els concedits a la resta de la regió de Girona durant el període de 1775-1792. Com ja hem dit anteriorment, les dades que fan referència a l'Alt Empordà procedeixen dels protocols notarials de l'Arxiu Històric de Girona, mentre que les dades de la resta de la regió de Girona procedeixen del registre d'hipoteques. Pel que fa a l'Alt Empordà, s'observa en el gràfic número 1 que l'any amb menys contractes localitzats és 1780, seguit de 1785 i 1786. Destaquen, en

canvi, els contractes atorgats el 1778, 1783 i 1789. El 1778 i el 1789 no sabem què va passar, però sí que tenim notícies del 1783.

Gràfic 1. Nombre d'establiments a l'Alt Empordà i a la regió de Girona (1775- 1792)

Font: Arxiu Històric de Girona, Notarial i Registre d'Hipoteques de Girona.

Durant la primera meitat del segle XVIII el creixement agrícola hauria estat protagonitzat pels senyors directes i les universitats, que a més a més d'establir terres ermes i boscoses, també cediren en emfiteusi terres comunals per posar en conreu, sovint com una via per pal·liar els efectes de l'endeutament. La desaparició dels comunals a la zona de l'Alt Empordà ha estat ben estudiada per Albert Compte, sobretot a la zona de Cabanes. En una concòrdia de l'any 1700 entre el comte de Peralada i la Universitat de Cabanes, els representats d'aquesta última es queixaren que els establiments realitzats pel comte reduïen les terres de les riberes del Llobregat i la Muga, que des de «temps immemorials», s'havien destinat a la pastura. En aquesta mateixa concòrdia la Universitat de Cabanes hagué de renunciar a qualsevol dret sobre aquestes terres. En una nova concòrdia de 1783 la Universitat hagué de tornar a renunciar a

unes terres ermes, que a la concòrdia de 1700 s'acordà que serviren per a la pastura.¹⁷

De l'any 1783 hem pogut comprovar que 173 contractes —més de la meitat dels atorgats— foren concedits en emfiteusi pel comte de Peralada, per tal de posar en conreu els aigualleixos del Llobregat i la Muga. Els beneficiaris foren pagesos, mestres de cases o fusters, però també treballadors del mateix terme, a qui el comte establí dos cortons de vessana per entrada de dues lliures i cens d'un sou i sis diners.

Singularitats del contracte de rabassa morta a l'Alt Empordà

En el tercer volum de *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Pierre Vilar va identificar també tres models d'increment de la producció: la via extensiva, la via intensiva i l'especialització. Tot i la seva limitació, l'anàlisi d'una mostra quinquennal dels contractes mostra que a l'Alt Empordà l'expansió de la superfície conreada fou un fenomen general. Des de mitjans segle XVIII, el mas deixà d'engrandir-se per cedir petites parcel·les de terra en contracte de subestabliment emfitèutic a petits pagesos i treballadors, que protagonitzaren una dinàmica de transformació del paisatge alt empordanès.¹⁸ Els principals establiments empordanesos, la majoria d'ells hisendats —els Ferran de Garriguella, els Gifre, els Perramón de Ventalló o els Cremadells de Figueres—, juntament amb alguns senyors directes importants —el comte de Peralada o Josep de Gorgot— establiren majoritàriament a treballadors de la zona parcel·les ermes i boscoses, d'entre una i cinc vessanes, per tal que fossin plantades de vinya.

17 A. COMPTE, «Cabanes al segle XVIII: un exemple d'expansió de terres de cultiu per mitjà d'establiments i roturacions d'aigualleixos i garrigues», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 29, 1996, p. 191-239.

18 P. GIFRE, «Producció agrícola i formació del paisatge agrari. Les grans etapes del sòl empordanès (1486- 1879)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 46, 2015, p. 99-133.

Una altra de les modalitats per tal d'augmentar la superfície conreada fou el dessecament d'estanys i aiguamolls o les zones finals del Fluvià i la Muga, que es traduï en un nombre important d'establiments emfitèutics. No només això, sinó que l'expansió agrícola també s'observa a través del creixement de viles, com el que va experimentar Figueres, que guanyà protagonisme enfront de Castelló d'Empúries, i la creació de noves poblacions com Colera o el Port de la Selva. És interessant el cas de Colera que nasqué a partir d'una població promoguda per Isidre Ferran i Ramon i Josep Santgenís, en terres tingudes en emfiteusi pel monestir de Sant Quirze de Colera i el seu successor, el monestir de Sant Pere de Besalú. Isidre, Ramon i Josep aconseguiren el vistiplau de Carles III per tal de colonitzar un indret erm i construir-hi una nova població. Gràcies a l'emfiteusi la població passà de tenir tres habitants l'any 1718 a 228 l'any 1787.¹⁹

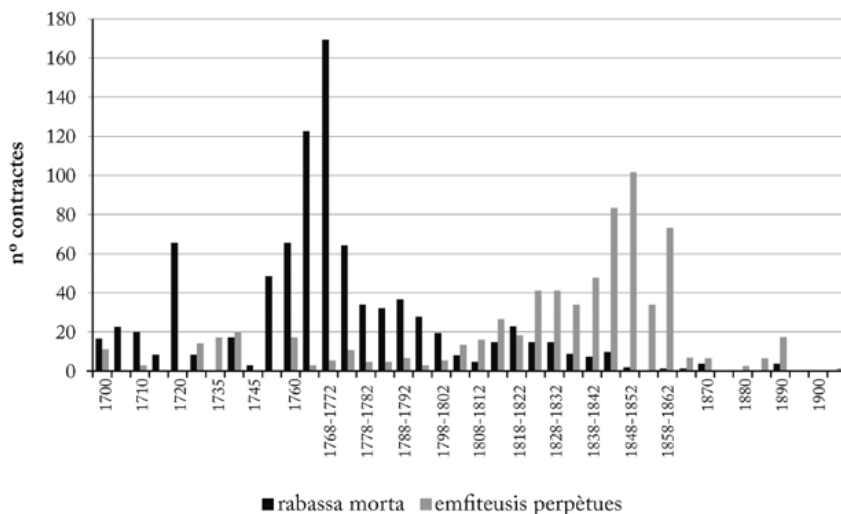
La via més important fou, sens dubte, l'especialització vitícola, que a l'Alt Empordà del segle XVIII es féu sobretot a partir de terres noves i marginals. A l'inici de l'estudi ja hem indicat que el contracte agrari associat al conreu de la vinya a la major part de Catalunya va ser la rabassa morta, mentre que a la regió de Girona aquesta pràctica hauria sigut residual. Aquesta exclusió gironina pel que fa a la geografia de la rabassa morta ha estat discutida recentment per Congost i Sagner. A través d'un buidatge exhaustiu dels establiments de la regió de Girona, s'ha pogut comprovar l'existència d'un nombre important de contractes de rabassa morta durant el segle XVIII, que haurien anat disminuint al llarg del segle XIX i que s'haurien anat substituint per emfiteusis perpètuas. Com veurem més endavant, aquest procés també va anar acompanyat per una transformació de les rabasses antigues en establiments emfitèutics (gràfic 2).²⁰ No només s'ha comprovat el protagonisme que tingué la rabassa morta en l'expansió vitícola a la regió, sinó que els casos localitzats de substitució i transformació de contractes de rabassa morta a emfiteusis perpètuas, mostren una realitat molt diferent de la que es va viure en altres comarques eminentment

19 P. GIFRE (coord.), *Història de l'Alt Empordà*, vol. I, Girona: Diputació de Girona, 2000.

20 R. CONGOST; E. SAGUER, «De contractes de rabassa morta...», p. 178-179.

vitícoles. En aquells mateixos anys la Reial Audiència del Principat limitava la duració del contracte de rabassa morta en diverses sentències.

Gràfic 2. Cronologia de la contractació vitícola a la regió de Girona

Font: R. CONGOST; B. NOGUÉ; E. SAGUER, «La contratación vitícola en la región de Girona, 1700-1850», dins *Seminario rabassa morta y rabassaires (siglos XVIII- XIX)*, Universitat de Barcelona, 26-27 de gener de 2017.

Congost i Saguer han documentat alguns casos en què una rabassa morta va transformar-se en un establiment a perpetuitat per acord entre establiment i establert. Alguns dels casos observats corresponen al que es podria anomenar un procés de negociació col·lectiva, encara que es firmaren diverses escriptures individuals. El més espectacular fou el cas del noble Francisco de Jalpí, senyor del castell de la Garriga i menor d'edat el 1771. El seus procuradors van firmar 57 escriptures de reducció de pacte emfitèutic mitjançant els quals les antigues rabasses es transformaren en establiments perpetus. El document explicita que la iniciativa partia de l'antic rabassaire i que amb la reducció aquest obtenia llibertat per cultivar altres productes diferents a la vinya.

Desconeixem quin era el cens i l'entrada anterior, però el nou cens —un sou i mig per vessana— i la nova entrada eren moderats.²¹

Un altre cas de negociació col·lectiva es troba en una escriptura firmada el 1773, sota el títol de Promesa, entre els regidors i els veïns del lloc de Capmany. En l'escriptura s'informa d'una reunió entre els veïns del lloc, la majoria d'ells treballadors, amb el procurador del baró de Capmany on acceptaven capbrevar i reconèixer a favor del marquès el domini directe de les seves terres a canvi d'alguns pactes. Pel que fa a les terres de vinya, els veïns aconseguen, en primer lloc, que els sigui permès reduir la terra a cultivar per camp o per hort, encara que en els contractes pels quals les tenen constava que estaven obligats a plantar-la de vinya. S'argumenta però, que si les terres són més útils per a la vinya que per al cultiu, no les reduiran, sinó que les conservaran plantades de vinya, per «millorar i no en manera alguna deteriorar» els drets sobre la terra establerta. En segon lloc, sobre les terres a rabassa morta, es pacta explícitament que si les vinyes estan mortes o a punt de morir, els veïns obtindran un període de cinc anys per tornar-les a plantar i posseir-les pagant el cens i el delme corresponent.²²

En el cas de l'Alt Empordà hem pogut documentar 235 contractes referits a la plantació de vinya, 114 dels quals eren contractes a rabassa morta, dels 695 contractes emfitèutics localitzats els anys acabats en zero i cinc, durant el període de 1775-1792. A més de processos col·lectius de renegociació dels pactes, l'anàlisi d'una mostra dels contractes per al període de 1775-1792 a l'Alt Empordà ha permès obtenir notícies d'altres canvis de caràcter individual. El 1785, el santuari de Nostra Senyora de l'Olm estableix a perpetuïtat set vessanes de terra plantades de vinya i oliveres a Masarac a Narcís Capdevila, masover de Peralada, que antigament havien estat establertes a rabassa morta al pare d'aquest. Desconeixem però si hi hagué un augment del cens o de l'entrada.

21 R. CONGOST; E. SAGUER, «De contractes de rabassa morta...», p. 206.

22 R. CONGOST; B. NOGUÉ; E. SAGUER, «La contratación vitícola en la región de Girona, 1700-1850», dins *Seminario rabassa morta y rabassaires (siglos XVIII-XIX)*, Universitat de Barcelona, 26-27 de gener de 2017.

Els dos casos següents involucren el comte de Peralada. El 1780 el procurador del comte realitzà un nou establiment a sol·licitud de Josep Carbó, masover de Peralada, que tenia tres vessanes de vinya a rabassa morta heretades pel seu pare. Quan el cicle de les vinyes està arribant al final, aconseguí que el procurador transformi la rabassa en un establiment a perpetuïtat, amb llibertat de cultiu, a canvi d'una nova entrada i d'un petit augment del cens —dos sous per vessana:

Per quant Joseph Carbó pagès masover del mas Moncassi del terme de dita vila de Peralada, ha exposat que per rahó de manda y llegat a son favor fet per Joan Carbó, pagès del veynat de Olivas del dit terme, son difunt pare te y posseeix quietes y passificament una pessa de terra de vinya plantada a algunas oliveres que antigament fou establerta per vinya a rabasses mortes per lo procurador de sa ex. y com la vinya està pròxima a perdre se ha suplicat se li concedís per part de lo sa ex. sr. comte nou establiment y concessió emphiteutica perpetua, axis com per nova vinya, com per oliveres, cultiu y qualsevol altre efecte, oferint pagar l'entrada y augmentar lo cens que presta.²³

En el segon cas, el procurador del comte també transforma una altra rabassa morta establerta el 1745 a Jaume Ylari, treballador de Cabanes, en un establiment a perpetuïtat el 1790 a petició de l'establerta, Mariana Ylari. En aquest cas la transformació també es realitza a canvi d'una nova entrada i presumiblement d'unes condicions més oneroses, encara que en un grau que no som capaços de precisar:

però com ab lo primer establiment se expressà se concedia a rabassa morta y durant los primers seps de la vinya y que si volia en nom de sa ex. reduhirli en pacte y condició me oferia nova entrada [...] y se obligaria a les condicions que se imposaria [...] absolc, difinesch y remeto a favor de la sobredita [...] lo dit pacte y condició de rabassa morta y durant

23 Arxiu Històric de Girona (AHG), Notarial Peralada, v. 930, *Establiment*, f. 14-16 (1780).

los primeros seps y novament concedesch en emphiteusim [...] tota la sobredesignada y afrontada pessa de terra.²⁴

L'últim dels casos localitzats no és tan aparentment clar com els anteriors. El 1779 Antoni Riera, treballador de Mollet de Peralada, renuncia a un establiment a rabassa morta efectuat el 1771 per Damià Cardoner, pagès de Sant Climent Sescebes. L'establert es declara impossibilitat per complir l'obligació de la plantació i el mateix dia la terra s'estableix de nou a Antoni Riera, pagès de Peralada, probablement emparentat amb el primer establert. El que ens sembla més rellevant és que el nou contracte ja no és de rabassa morta, sinó a perpetuïtat. A més a més ja no consta l'obligació de plantar la terra de vinya.²⁵

En altres ocasions, el contracte d'establiment concedia la capacitat d'allargar i ampliar la duració del contracte, o simplement extingir la clàusula de rabassa morta i ampliar el contracte a perpetuïtat. L'ampliació de la duració del contracte podia aconseguir-se plantant oliveres amb les vinyes, fet que a l'Alt Empordà era relativament freqüent. En els vuit establiments efectuats el 1780 pel procurador dels Cremadells a Rabós d'Empordà s'acordà explícitament que, una vegada mortes les rabasses, mentre la terra estigués plantada d'oliveres i l'establert continués pagant el cens, el contracte es mantenia en vigor:

Y en continent devenir la viña plantadora a rabassa morta (com no sie emperò en aquella ocasió y temps plantada d'oliveres) tornia dita terra a favor del dit senyor de Cremadells [...] Y si emperò era cas de ser en dit temps y ocasió dita terra subestablerta o part d'ella plantada de oliveres no obstant de mirarse ja morta la viña que en aquell s'haura plantat, que en est cas continuant lo dit adquisidor y los seus en pagar lo cens sobre imposat y durant les ditas oliveres, no puga lo dit senyor [...] prendre ni posarse en possessió de dita terra, ans bé haga y dega estar de quedar mentres duren las ditas oliveres y

24 AHG, Notarial Peralada, v. 934, *Establiment*, f. 206-2019 (1790).

25 AHG, Notarial Castelló d'Empúries, v. 1829, *Sense títol*, f. 260-261 i 261-264 (1779).

continue dit adquisidor en pagar lo dit cens en son poder y dels seus.²⁶

En els 19 contractes de 1790 s'afegeix una modificació encara més rellevant, s'amplia la duració del contracte incloent la conversió de la terra a cultivar.

Existeixen alguns exemples en què la rabassa sembla ser estrictament opcional pels rabassaires. Es tracta dels 36 establiments efectuats per Josep de Gorgot, baró i senyor jurisdiccional de Vilamaniscle, majoritàriament a treballadors del mateix lloc. En els contractes s'estipula que si la terra es planta de vinya, aleshores el contracte s'entén a rabassa morta, mentre que si es dedica la terra al cultiu de cereals, a la plantació d'oliveres o a hort el contracte s'entén a perpetuïtat. La decisió sembla estar a mans dels establerts:

En cas de plantar-se de vinya se entenga establerta a rabassa morta, és a saber, tant quant duraran los seps en ella radicats y no més amb la declaració que si dita pessa de terra es redueix a cultura per camp, hort o se plantian oliveres en ella, se entenga lo present establiment perpetuo en quant a tota la referida pessa de terra que se encontrara campa, hort o de oliveres plantadas.²⁷

Finalment, alguns contractes de rabassa morta aporten evidències de l'interès que tenien els establiments de fixar els treballadors a la terra. A més a més de l'obligació de plantar de vinya, estableixen l'obligació de construir casa en la mateixa població. Disposem d'una gran quantitat d'exemples vinculats a la colonització de Colera. D'una

26 AHG, Notarial Llançà, v. 165, *Subestabliment*, f. 15-19; 76-80; 82-86; 246-250; 288- 293; 430- 433; 436- 440 i 440- 444 (1780).

27 AHG, Notarial Figueres, v. 815, *Establiment*, f. 14-18; 19-23; 23-28; 28-32; 56-59; 337-341; 431- 435; 501-504; 504-508; 517- 521; 521- 524; 524- 527; 563- 567, 583-586; 617-620; 620-623; 794-797; 797-800; 800-803; 803-806; 806-809 (1775) i AHG, Notarial Figueres, v. 854, *Establiment*, f. 58-60; 60-62; 82-84; 590-592; 598-600; 600-602; 602-603; 603-605; 605-607; 607-609; 609-611; 611-613; 613-615; 615-617 i 617-219 (1790).

banda, 66 subestabliments realitzats per Antoni i Isidre de Ferran a la muntanya de Colera, documentats en diferents moments entre 1769 i 1776. D'altra banda també hem localitzat onze subestabliments fets per Josep de Sebrun, coronel d'exèrcit, a Sant Miquel de Colera el 1779. Entenem que la construcció de casa portava implícita la voluntat que el contracte es renovés en el temps, per això considerem que presenten algunes característiques pròpies dels establiments perpetus.

Conclusions

Els resultats del present estudi permeten posar de relleu el dinamisme agrari de l'Alt Empordà al segle XVIII, tal com ja hem apuntat a l'inici. El nombre d'establiments emfitèutics localitzats durant el període de 1775-1792 ha permès, d'una banda, demostrar la importància de la pràctica emfitèutica en aquesta zona i sobre el conjunt de la resta de la regió de Girona i, d'altra banda, millorar la base documental referida a l'Alt Empordà.

Aquest dinamisme no només s'observa en la importància de la pràctica emfitèutica durant la segona meitat del segle XVIII, sinó també en les singularitats que presenten els contractes de rabassa morta com a instrument per a la plantació de vinya. L'anàlisi de les clàusules d'una mostra quinquennal dels contractes ens ha permès observar un procés de transformació de les rabasses en emfiteusis perpètues, a diferència del que passava en altres zones de Catalunya, on les clàusules dels contractes de rabassa morta s'enduriren per allunyar-lo de qualsevol relació que pogués tenir amb l'emfiteusi.

És cert que aquest procés de transformació de les rabasses es donà en un context d'augment i renda exigible. Tot i així, els casos documentats no ens permeten conèixer fàcilment la magnitud d'aquest augment. A més a més, en general, sembla que no hi ha diferències entre la renda pagada en les rabasses i la que es pagava en els establiments perpetus. Una de les hipòtesis d'aquest procés és l'existència d'una certa capacitat de negociació i empoderament a favor dels emfiteutes a la regió de Girona. A més d'una major seguretat, l'emfiteusi a perpetuïtat també significava una major autonomia i independència econòmica de

l'explotador de la finca, respecte als contractes de rabassa morta. Tot i així, és difícil obtenir testimonis que permetin veure directament les capacitats negociadores dels grups socials implicats.

La millora de la base de dades documental de l'Alt Empordà, que s'està duent a terme en el marc de la realització de la tesi doctoral, sembla evidenciar que en la zona empordanesa aquest procés de transformació hauria començat abans del segle XIX i que hauria tingut una major incidència en aquesta comarca —on la dedicació al cultiu de la vinya era major— que a la resta de la regió de Girona.

Aquest procés de canvi en la contractació agrària semblaria anar lligat a un altre procés de canvi social de més abast. Estudis recents han posat de manifest l'emergència de noves classes mitjanes sorgides de les classes populars, els denominats treballadors rurals, a Catalunya, en concret a la regió de Girona durant el segle XVIII. L'anàlisi de capítols matrimonials mostra, d'una banda, que a mitjans i finals del segle XVIII els dots dels treballadors augmentaren i, d'altra banda, també permet detectar un augment de la presència dels treballadors entre els dots mitjans i alts. De la mateixa manera, l'anàlisi dels inventaris *post mortem* mostra una millora de les condicions de vida dels treballadors, que augmentaren el nombre d'objectes posseïts i indiquen també una millora en l'accés a la terra per part d'aquests grups.²⁸ Segons Congost, l'estudi de les transformacions a l'Alt Empordà del segle XVIII planteja la tesi d'una *revolució industrial*, expressió popularitzada per Jan de Vries.²⁹ Aquest últim aspecte és important, si tenim en compte que l'anàlisi d'una mostra dels contractes emfitèutics de l'Alt Empordà durant el període de 1775-1792 mostra que la majoria dels establerts eren treballadors rurals.

28 R. CONGOST; R. ROS; E. SAGUER, «Capturar el cambio social silencioso. La emergencia de grupos sociales intermedios en una sociedad rural: la región de Girona en el siglo XVIII», dins *XV Conferencia de Historia Agraria de la SEHA. Old and New Worlds: The Global Challenges of Rural History*, Lisboa, 27-30 de gener de 2016, p. 1-20.

29 R. CONGOST, «Els canvis en l'Empordà del segle XVIII: la tesi d'una revolució industrial», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, n. 46, 2015, p. 371-388.

